HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 1, February 2021

www.historystudies.net

OSMANLI URFASI'NDA KAHVE, KAHVEHANELER ve MÜDÂVİMLERİ

Coffee, Coffeehouses and Regulars in Ottoman Urfa

Dr. İsmail ASOĞLU

Harran Üniversitesi

iasoglu@harran.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5418-0161

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 27.10.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 02.12.2020
DOI Number : 10.9737/hist.2021.979

Atıf – Citation: İsmail Asoğlu, “Osmanlı Urfası’nda Kahve, Kahvehaneler ve Müdâvimleri”, *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, s. 99 – 112.

OSMANLI URFASI'NDA KAHVE, KAHVEHANELER ve MÜDÂVİMLERİ

Coffee, Coffeehouses and Regulars in Ottoman Urfa

Dr. İsmail ASOĞLU

Öz

Bu çalışma; son dönem Osmanlı Urfa'sında kahve tüketimi, kahvehanelerin işlevselliği ve müdavimlerin portreleri üzerine bir incelemedir. XVIII. yüzyıl gümrük kayıtlarında kahvenin ticaretine dair veriler yok denecek kadar azdı. Bu da kahvenin şehirde az tüketimine, ticaretine ihtiyaç duyulan eşsiz bir ürün olmadığına işaret etti. Tüketimin artışı XIX. yüzyıla tesadüf ediyordu. Kentsel doku içerisinde birçok işleve sahip kahvehaneler ise nadir sosyalleşme alanlarıydı. Resmî duyurular buralarda yapılır, sözleşmeler, anlaşmalar müdavimlerin huzurunda gerçekleşirdi. Alan Mikhail'in ifadesiyle buralar; "karmaşık bir sosyal etkileşim alanı"ydı. Kumarbaz müdavimleri, tarikat ehli misafirleri eksik değildi. Seyyahlara, misafirlere mola yerleriydi. En mühimi gündelik iletişimin farklı veçheleri müdavimlerin tanıklığında vuku buluyordu.

Demek ve cemiyetlerin ortaya çıkışından evvel kahvehanelerde uzlaşma ve çatışma aynı anda yaşanıyor, buralar yer yer politik bir alana dönüşebiliyordu. Sayılarının tedricen artışına rağmen mütebedeyin grupların tepkisi hiçbir zaman değişmemiş, kahvehaneye bakış, her zaman olumsuz yönde olmuştu. Bulundukları çarşıya, hana ve mahalleye hitap eden bu yerlerin birçoğu bir vakfın müsakkafatı dâhilindeydi. Çarşı, mahalle ve sokaktaki mevcudiyetiyle kahvehaneler, kent kimliğinin muayyen bir parçası olarak kaldı. Kahveye, kahvehaneye ve müdavimlerine dair çalışma; kadı sicillerinden, Osmanlı'nın farklı idarî birimleri

Abstract

This research is based on a study of coffee consumption, functionality of coffeehouses and portraits of regulars in the late Ottoman Empire. In the 18th century customs records, data on the trade in coffee was scarce. This pointed out that coffee is not a unique product that needs little consumption and trade in the city. The increase in consumption coincided with the 19th century. Coffeehouses, which had many functions in the urban fabric, were rare socializing areas. Official announcements, contracts and agreements were made here in the presence of Regulars. In the words of Alan Mikhail; It was a "complex area of social interaction". Gambler regulars and sect guests were not missing. They were stopovers for travelers and guests. Most importantly, different aspects of daily communication took place in the witnesses of regulars.

Before the emergence of associations and societies, the coffeehouses had reconciliation and conflict at the same time, and these places could turn into a political space. Despite the gradual increase in numbers, the reaction of the pious groups has never changed and the view of the coffeehouse has always been negative. Most of these places that appealed to the bazaar, inn and neighborhood. They were within the scope of a foundation. With its presence in the bazaar, neighborhood and streets, the coffeehouses remained a definite part of the urban identity.

arasındaki resmî yazışmalardan, seyahatnamelerden ve hatıratlardan istifade edilerek hazırlandı.

This work on coffee, coffeehouse and its regulars; It has been prepared by benefiting from the registers of the judges, official correspondence between different administrative units of the Ottoman Empire, travel books and memoirs.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Kahve, Kahvehane

Keywords: Urfa, Coffee, Coffeehouse

Giriş

Kahve; Latince adı *coffea arabica* olup rubiacceae familyasına bağlı 7-8 m. boyunda bir bitkinin ve tanelerinin adıdır.¹ İlk olarak XV. yüzyılın başlarında Yemen'de (Aden) tanınmaya başlayan kahve h.904-905/m.1500 senelerinden beri Hicaz'da, özellikle de Mekke'de satılmakta ve yaygın olarak tüketilmekteydi.² Ancak hem kahve hem de içildiği yerler İslâm dünyasında çokça tartışıldı, üzerine fetvalar verildi. Konuk severliğin bir simgesi ve tatlı rehabetin mazereti olan kahve, aynı zamanda devrin önemli hukukî, fıkri ve edebi saplantılarından biri haline geldi.³ Yemen sûfileri, gece yapılan zikir meclisleri ve ibadetlerde uykuyu kaçırdığından, sinirleri uyardığından, rehabet ve gaffeti giderdiğinden kahveyi öneriyorlardı. Bu şekilde müritlerin tarikat âyinlerine daha canlı, istekli bir şekilde katılmalarını sağlamak için onlara kahveyi tavsiye ediyorlardı.⁴ Oysa Mısır'ın Hanefi başkadısı İbnü's-Şihne ise sarhoşluk verici olduğu ve içildiği meclislerin şarap meclislerine benzediği gerekçesiyle kahveye karşıydı. Azının da çoğunun da içilmesinin kesinlikle helâl olmadığını iddia ediyordu. Helâl olduğunu savunanların da ta'zîr⁵ cezasına çarptırılması gerektiğine dair fetva vermişti.⁶ Kahve, genel tüketime dönük bir nitelik kazanınca, bütünüyle farklı bir taraftar kitlesince benimsendi ve onlarla birlikte kahve içmenin insanlarda uyandırdığı çağrışım ve tasvirler de değişti.⁷

İçeceğin ve içilen mekânın üzerine tartışmalar, Osmanlı ulemâ ve idarecilerini de meşgul eden bir konuydu.⁸ İbrahim Peçevi'nin belirttiğine göre; 1554'e kadar Payıtaht'da ve Rumili'nde kahve ve kahvehane yok idi. Aynı yıl içerisinde Halep'ten Hakem ve Şam'dan Şems namında zarifler Tahtakale'de birer kebîr dükkân açıp, kavefürüşluğa (kahve satıcılığı) başladılar.⁹ Husûsen okur-yazar takımından nicelerin bir araya gelişi, kitap okuyanları, tavla ve satranç oynayanları, yeni güfte gazeller getirip, maariften bahs edenleriyle¹⁰ anlaşılan kahvehane Osmanlı'da kamusal alan haline gelmeye başlamıştı. Ancak ulemâ görüşüyle 1559 ve 1568 senelerinde Divân-ı Hümâyûn'dan kahvehanelerin kapatılması yönünde kararlar çıkmıştı.¹¹ Ebüssuûd Efendi de kahveyi “fâsıkların içeceği” olarak vasıflamış ve onun içilmesini uygun bulmadığı gibi

¹ İdris Bostan, “Kahve”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 202.

² Ralph S. Hottx, *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındığı'daki Kökenleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 10; Osman Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları, Çivizâde - Ebussu'ud - Birgivi*, Ketebe Yayınları, 2019, s. 335.

³ Hottx, *age*, s. 3.

⁴ Süleyman Uludağ, “Ayderûsiyye”, *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, 1991, s. 234.

⁵ Ta'zir: Haddini bildirme, azarlama, suça göre ceza verme; İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Yargı Yayınevi, Ankara 2009, s. 1648.

⁶ Şükrü Özen, “İbnü's-Şihne, Seriyüddin”, *DİA*, C.21, TDV Yayınları, 2000, s. 225.

⁷ Hottx, *age*, 24.

⁸ Kahvehaneler üzerine yapılmış literatür değerlendirmesi için bkz. Ahmet Yaşar, “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S.6, 2005, s. 237-256.

⁹ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevi I*, İstanbul, 1866, s. 363-364; Ayrıca bkz. Selma Akyazıcı Özkoçak, “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneler Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, 3. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 21.

¹⁰ Peçevî, *age*, s. 364.

¹¹ Cengiz, *age*, s. 337.

kahvehanelerde de ehl-i hevâ'nın¹² toplandığını kaydetmişti.¹³ Yalnız asıl tepki kahveye değil, kahvehaneler ve onların müdavimlerineydi.¹⁴ Tarihçi Naima'ya göre; kahvehaneler halkın yüksek makamlardaki insanları eleştirmek ve devlet işleri, tayinler ve aziller hakkında asılsız dedikodular çıkarmak için toplandığı yerlerdi.¹⁵ Ahmet Yaşar'ın yerinde ifadesiyle kahvehane; "bir mahal, otorite ile yönetilenler arasında bir karşılaşma alanıydı."¹⁶ Kâtip Çelebi'ye göre; verilen fetvalar ve söylenen sözler halkın kulağına girmemişti. Yer yer kahvehaneler açılıp, büyük şevk ve rağbetle bir araya gelip kahve içilmişti. Bilhassa keyfine düşkün olanların keyiflerine keyif katan hayat-bahş bir halet olduğu için bir fincan kahve uğruna can vermek onların katında caiz olmuştu.¹⁷ Okur-yazar oranının az olduğu bir dönemde, söylenti ve dedikodular çok önemli bir iletişim aracıydı ve siyasi konularda kamuoyunu etkileme ve yönlendirme gücüne sahipti.¹⁸ Yine Kâtip Çelebi'ye göre; çalışma ve kazanma hayatı muattal olduktan başka padişahın dilenciye varıncaya kadar bütün halk birbirini kesip biçmekle eğlenir olmuştu. Nihayet Gazi Sultan Murat Han (IV) h. 1042 (m. 1632/1633) senesinin sonlarında bu hususa vakıf olmuştu. Halka olan şefkati ve samimiyeti sebebiyle *umûmen Osmanlı Devleti'nde vaki olan kahvehaneler bozulup bundan böyle yenileri açılmaya* diye ferman çıkarmıştı.¹⁹ Kahvehanelerin hızla bir sohbet merkezi haline gelmesi ve bu sohbetlerin Osmanlı devlet memurları tarafından pek kontrol edilememesi yasaklama gerekçeleri arasındaydı.²⁰ Kahvehaneler âşıklara da mekân olmuştu. Âşıklar halk topluluklarıyla ancak şehirlerin âşık kahvelerinde karşılaşırlardı.²¹ XIX. yüzyılın sonlarında ise âşık geleneği yerini bir başka geleneğe, semâî kahvelerine bıraktı. Âşıklar artık bütün imparatorluğu gezen âşıklar değildi. Meydan şairleri de denen bu tarzın temsilcileri semâî kahvelerinde mâni, destan, koşma, divan, semâî, kalenderi gibi şiirler okuyup söylemeye başlamışlardı. Ramazan ayında, bayram ve cuma geceleri semâî kahvelerinde büyük toplantılar olurdu.²²

II. Mahmud devrinde kahvehaneler, padişaha muhaliflerin bir araya geldiği yerler arasında olmuştu. Padişahın Nizâm-ı Cedid kapsamında kurduğu Eşkınci Ocağı aleyhine, İstanbul kahvehanelerinde büyük bir propaganda başlamıştı.²³ Yeniçeri kahvehaneleri 1826 ayaklanmasında da aktifti ve olaylardaki faal rolleri dolayısıyla birçok kahvehane sahibi veya işletmecisi (bazıları kendi dükkânları önünde olmak üzere) idam edilmişti.²⁴ Yüzyıl içerisinde bu yerler gayrimüslim tebaa için de zamanla birer propaganda merkezlerine dönüşecekti. Namık

¹² Ehl-i hevâ: Zevk ve sefa içinde gününü geçirenler, ahlâksız kimseler; Parlatır, *age*, s. 389.

¹³ "Mes'ele: Kahvehânelere ehl-i hevâ cem' olup, ayrı ayrı meclis kurup, satranç ve tavla ve bunun emsâli mâlâyâ'nî kelimât edip, bu ettiklerinin hurmetini hatıra getirmeyip, istihfâf edip, bu makule hâl ile kahve helâl i'tikâd edenlere şer'an ne lâzım olur? *Elcevap*: Cümlesine subhânehû ve te'âlâ hazretlerinin, melâike-i kirâmın ve cumhûr-i ehl-i İslâm'ın lâ'neti lâhik olur". Bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Kanunî Devri Şeyhülislâm Ebussud Efendi Fetvaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 189; Cengiz, *age*, s. 338.

¹⁴ Ahmet Yaşar, "Erken Modern İstanbul'da Kahvehane Yasaklamaları", *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, 3. Basım, Kitapyayinevi, İstanbul, 2018, s. 44-45.

¹⁵ Ali Çaksu, "On Sekizinci Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri", *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 160.

¹⁶ Ahmet Yaşar, "Giriş: Geçmişini Arayan Osmanlı Kahvehanesi", *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, 3. Basım, Kitapyayinevi, İstanbul, 2018, s. 12.

¹⁷ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk Fî İhtiyârî'l-Ehakk*, Türkçeleştirenler: Orhan Şaik Gökyay - Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 173.

¹⁸ Çaksu, *agm*, s. 159-160.

¹⁹ Kâtip Çelebi, *age*, s. 173.

²⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, 6. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 237.

²¹ Nurettin Albayrak, "Âşık", *DİA*, C. 3, TDV Yayınları, 1991, s. 548.

²² Abdülkadir Karahan, "Âşık Edebiyatı", *DİA*, C. 3, TDV Yayınları, 1991, s. 551.

²³ Abdülkadir Özcan, "Eşkınci Ocağı", *DİA*, C. 11, TDV Yayınları, 1995, s. 471.

²⁴ Çaksu, *agm*, s. 163.

Kemal, 1866 sonbaharında yerli Rumların kahvehanelerinde Türklerin imhasını konu edinen şarkılar söyleme “küstahlıklarını” tenkit eden bir makale yazmıştı.²⁵

1. Kahve, Kahvehane ve Müdâvimler

Osmanlı son devri Urfa'nın meydan, çarşı ve hanlarında mutlaka birer kahvehane bulunuyordu. Ancak her mahallenin, sâkinlerine hizmet veren mahalle kahvehaneleri de yok değildi. Buralar birer sosyalleşme alanı, havadis ve söylenti yerleriydi. Surla çevrili kentin kahvehaneleri her zümreden müşterinin girip çıkabildiği nadir sosyal alanlardandı. Daha XVII. yüzyılda Urfalı Şair Nâbi (1642-1712), kahveyi, kahvehaneyi beyitlerine taşımıştı. Şair;

Ruhsâr-ı lâle-reng ile hayfâ degül şarâb
Rûy-ı siyâh kahve kadar iştihârda

beyitinde XVII. yüzyılda lale yüzlü renk ile şarabın, kara yüz ve kahve kadar şöhretinin olmadığına işaret ediyordu.²⁶ Yine Nâbi, Mekke ve Medine'ye yaptığı hac yolculuğu sırasında Şam'a giderken kahvelere uğradığını söyler. Şair, Hayriyye'sinde ise olumsuz atmosferlerine rağmen, inzibat memurlarının kahvehanelere uğramaya cesaret edemediklerini anlatır.²⁷ XVII. yüzyılın ortalarında Urfa'ya uğrayan Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde kahve ve kahvehaneden bahsetmez. XVIII. yüzyılın ortalarında şehir gümrüğünden geçirilen ürünler arasında da kahve yok denecek kadar azdır.²⁸ Bu da kahvenin şehirde az tüketildiği için ticaretine ihtiyaç duyulan bir ürün olmadığına işaret etmektedir. 1766 Mayıs'ında şehre uğrayan seyyah Carsten Niebuhr ise kaleden on iki minare sayar, evlerin çok iyi yapıldığını söyler, fakat hanlar, pazarlar ve kahvehanelerin o kadar güzel olmadığını belirtir.²⁹ 1792 Ağustos'unda ise Ruha kadısına kahve ve duhan mukataası yarı hisselerine iltizam yoluyla mutasarrıf olan Mehmed Emin ve Halil zimmetinde kalan meblağın tahsili için emir gönderilir.³⁰

XIX. yüzyıla gelindiğinde kahve, şehir sâkinlerinin vazgeçilmez içecekleri arasına girmiş, kahvehanelerin sayısında da ciddi bir artış yaşanmıştı. 1868/1869'da işletilen kahvehane sayısı 56 idi.³¹ 1888/1889'a gelindiğinde kahvehanenin yanı sıra şehirde 5 meyhane bulunuyordu.³² Yüzyılın ikinci yarısında kahvehane sayısındaki artış sosyokültürel şartların değişimiyle, yeni kamusal alanların şehir merkezinde kendini göstermesiyle de bağlantılıydı. Bu mekânsal değişim sadece kahvehanelerin varlığıyla değil, birçok kamusal alanın dönüşümünde izlenebiliyordu. Şehir, Osmanlı idaresinde, şehir ekonomisinde ve imparatorluğun modernleşme sürecindeki

²⁵ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, 2015, s. 36.

²⁶ Sezay Özçelik, *XVII. Yüzyıl Sosyal Hayatı'nın Nâbi Divânı'na Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 12-13.

²⁷ Furûn u kahve vü dükkânı mı var. İhtisâb uğramağa canı mı var; Namık Açıkgoz, *Kahvenâme - Klasik Türk Edebiyatında Kahve*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 155.

²⁸ 1736-1741 yılları arasındaki şehrin gümrük defterlerine göre tüccarlarca şehre getirilen veya şehirden geçirilen kahve; *katır yük, merkeb yük, yük, batman* ölçüleriyle *bâc* adıyla vergiye tabi olmuştur; Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Üner, *Urfa Gümrük Defterleri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1148-1153/M. 1736-1741)*, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2017, s. 325- 327.

²⁹ Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, vol. II, Copenhagen, Hamburg 1778, s. 407; Ahmet Nezihi Turan, “Şanlıurfa”, *DİA*, C. 39, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 339.

³⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, AE.SSLM.III: 303/17744; sonraki dipnotlarda kurum adı BOA şeklinde kısaltılarak verilmiştir.

³¹ 1285 Tarihli Halep Vilayet Salnâmesi, s. 199; Halep Vilâyet Salnameleri, sonraki dipnotlarda HVS şeklinde kısaltılarak verilmiştir.

³² 1306 Tarihli HVS, s. 204; Salnâmelere geç bir tarihte kaydedilen meyhaneler aslında daha önceki yıllarda da faaldi. 1842'de Kebîr Kenîsâ Mahallesi'ndeki Meyhaneci Makdis Bağdo ile oğulları Meyhaneci Makdis Aro ve Meyhaneci Vartan, yine aynı mahalleden Meyhaneci Avedik v. Kirekos ile Meyhaneci Avedik v. Kırkor bu işle meşguldürler. Yine Timur Mahallesi'nde sâkin Meyhaneci Vartan, Meyhaneci Karabet ve Meyhaneci Ovannes kardeşler bilinen meyhaneciler arasında sayılabilir (BOA, ML.VRD.CMH.d: 3a, 7b, 8a, 25a, 28a).

değişimde diğer Osmanlı şehirlerinininkine benzeyen bir süreç geçirmişti.³³ Kent iskânın belirleyici öğeleri arasında olan cami, kilise, medrese, külliye, han, hamam, çarşı-pazar, mahalle, sokak ve diğer sivil mimarî yapılarda³⁴ külli bir dönüşüm şehrin çehresine yansımaya başlamıştı.³⁵

Şehrin Müslüman ve gayrimüslim sâkinlerinin kahvehanelere bakışı farklıydı. Gayrimüslimler kahvehanelerden öte şehirdeki meyhanelerin açılmasına da ön ayak olmuşlardı. Kahvehane sayısının fazlalığı bu yerlere Müslüman sâkinlerce iyi bakıldığı anlamına gelmiyor. Bilhassa mütebedeyin grupların kahvehanelere ve müdâvimlerine karşı her zaman önyargıları olmuştu. Kahvehaneler, meyhanelerden daha sivil ve daha ölçülü alanlar gibi algılansa da varlıkları en başta yakınında oturanların olmak üzere şehir sâkinlerince her zaman hoş karşılanmamıştı.³⁶ *Devletin her sınıftan millete ihsan buyurduğu hürriyet, imtiyaz ve müsavattan kendi paylarına düşen nasiplerini* arzu eden Urfa Protestanları, sadece mabet inşa edeceklerini, ilginçtir ki “kahvehane yapmıyor” olacaklarına işaret ediyorlardı.³⁷ Bu da kahvehaneye karşı nazarın yetkililerce, geç bir dönemde dahi pek de iyi olmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Devrin önde gelen din adamlarından Müftü Hasan Açıanal’ın (1873-1950) yazdıklarından da kahvehaneye karşı bakışın iyi olmadığı anlaşılır. Açıanal; medreselere öğrenci seçiminde dikkat edilen husûsları; “talebeye kumar, müskirat yasaktı, talebe kahvelere bile gidemezdi” şeklinde sıralar.³⁸ Âlimlerin kahvehane ve müdâvimlerine karşı olumsuz yaklaşımları ortadaydı, ancak kahvenin kendisiyle sorunları yoktu. Devrin seçkin âlim ve hafızlarından, Halilürrahman Medresesi’nde yıllarca ders vermiş Nakşibendi halifesi Hâcî Hafız Mustafa Efendi’nin (1829-1908) vakfettiği eşyalar arasında kitapların yanı sıra kahve ve çay takımları da bulunuyordu.³⁹

XIX. yüzyılın başlarında şehre uğrayan seyyah Buckingham meydanları, caddeleri, kahvehaneleri ve sosyal alanları ağaçlık alanlar içerisinde tasvir eder.⁴⁰ Seyyah, caddelerdeki ağaçlara yaslanmış şehir sâkinlerinin kahve ve pipo içişini, şarkılar söylediğini, satranç ve başka oyunlar oynadıklarını nakleder.⁴¹ Kahvenin hane içi tüketimindeki artışı ise XIX. yüzyılın ikinci yarısı gözlenir. Özellikle terekelerde rastlanan *kahve takımı*⁴², *kahve ibriği*, *kahve değirmeni*,⁴³ *kahve tepsisi*,⁴⁴ *kahve kutusu*, *kahve fincanı*,⁴⁵ *kahve tabağı*,⁴⁶ *kahve tavaşı*,⁴⁷ *kollu fincan*,⁴⁸ *tahta kahve dibeği*⁴⁹ *kahve tablası*, *kahve cezvesi*,⁵⁰ *kahve çömçesi*⁵¹ gibi kahve pişirme ve servis etme araç-gereçleri her şehir sâkininin mutfağında yer edinmiştir. Evlerde kahve içimine mahsus bir

³³ Amy Mills, *Hafızanın Sokakları İstanbul’da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 35.

³⁴ Yunus Koç, “Osmanlı’da Kent İskânı ve Demografi (XV. ve XVIII. Yüzyıllar)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, (2005), s. 163.

³⁵ İsmail Asoğlu, “II. Abdülhamid Devrinde (1876-1909) Urfa’da Sosyo-Mekânsal Değişimler”, *Harran ve Çevresi - Tarih*, ed. Abdullah Ekinci, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2019, s. 333.

³⁶ Özkoçak, *agm*, s. 26.

³⁷ İsmail Asoğlu, *Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler*, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2019, s. 64.

³⁸ Hasan Açıanal, *Urfa Tarihi (M.Ö 2000 – M.S 1400)*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 1997, s. 128.

³⁹ Urfa Şer’iyye Sicilleri, 219/351/352-557; Şer’iyye Sicillerinden verilen dipnotlarda, sırasıyla sicil defterinin numarası, sayfa sayısı ve belge numarası verilmiştir.

⁴⁰ James Silk Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, London, Printed by D. S. Maurice, 1827, s. 78.

⁴¹ *Age*, s. 86.

⁴² USS, 222/200-336, 206-346.

⁴³ USS, 208/105-699; 221/435, 437-106;

⁴⁴ USS, 215/219/220/221-117; USS, 220/379-1169.

⁴⁵ USS, 227/47/48-524.

⁴⁶ USS, 219/320/321-506.

⁴⁷ USS, 215/438/439/440-517.

⁴⁸ USS, 218/137-30.

⁴⁹ USS, 215/219/220/221-117.

⁵⁰ USS, 215/327-842.

⁵¹ USS, 226/208-447.

oda⁵² bulunurken, *kahve ocağı odası*⁵³ tabir olunan bölümler, her evde olmasa da bazı hanelerde özel olarak bulunmaktaydı. *Yemen kahvesi* veya *Frenk kahvesi*⁵⁴ ise nadiren evlerin mutfağında yerini alabilmişti.

Sığıra kutusu, *sığıra kâğıdı*,⁵⁵ *kehribarcık sığıra emziği*⁵⁶ ya da *Abanos sığıra emziği*,⁵⁷ *gümüştü sığıra kutusu*,⁵⁸ *sedef sığıra kutusu*,⁵⁹ *maden ve bağa sığıra kutusu*,⁶⁰ *sim sığıra tabakası*,⁶¹ *tütün tabağı*,⁶² *tütün kesesi*,⁶³ *tönbeki*⁶⁴ kahve ile beraber terekelerde sıklıkla karşılaşılan maddî kültür öğeleri arasındaydı. Şer'îyye sicillerinde rastlanan miras dökümleri arasında; *tahta nargilesi*⁶⁵ *gümüştü nargile* ya da *gümüştü takımlı Şam nargilesi*,⁶⁶ *nargile şişesi*,⁶⁷ *marpuç başı*,⁶⁸ nadir de olsa *pipo*⁶⁹ gibi malzemelerin yer aldığı da görülür. *Kumar kâğıdı*, *rakı kadehi*, *emzikli rakı ibriği* gibi eşyalara ise gayrimüslim terekelerinde rastlanır.⁷⁰ Osmanlı'nın son yüzyılında kahve, sigara ve nargile Urfa sâkinleri için vazgeçilmez gibidir. Ermenî sâkinlerinden Bedros Der Bedrossian ise gelenekselleşmiş olan 8-10 kişilik grupların geceleri bir araya gelişlerinden bahseder. Kahve, çay, rakı gibi içeceklerin tüketildiği bu gece eğlencelerinde Sefiller ve Monte Cristo Contu gibi Ermenîce kitaplar okunur, şarkılar söylenir, tavla veya iskambil oyunları oynanırdı.⁷¹

Kahvehane Urfa sâkinlerinin sosyalleşebileceği nadir alanlardan biriydi. Osmanlı son döneminde Urfa meydanlarındaki⁷² kahvehaneler dönemin fotoğraflarına da yansımıştı ve neredeyse her çarşı ve handa birer kahvehane bulunuyordu. Birçokları bulunduğu yere yakın olan cami, hamam gibi binalara vakıf yoluyla finansal bakımdan bağlanmışlardı.⁷³ Mesela vakıflar bünyesindeki bazı hayratların idaresi, Urfa kuru kahvecilerinden alınan vergi bedelinin ifasına bağlanmıştı. Câmî-i Kebîr ve Halilürrahman Camii vakıfları bunlar arasındaydı. Mübarek günlerde yapılan aydınlatma alınan parayla karşılanıyordu. 1901 Aralığı'nda mütevelliler, paranın ödenmediğinden dert yanıyorlardı. Vakıf çalışanları da hizmetlerinden ayrılmaya mecbur kalmıştı. 1902 Mayıs'ına geldiğinde neredeyse iki yıldır ödeme yapılmamıştı. Şikâyetler camilerin kapandığına kadar ileri derecedeydi. Defterdarlıktan izin çıkmadığından bedellerin ödenemediği ileri sürülüyordu.⁷⁴ Bu bağımlılık ilişkisinden doğan uyuşmazlıklar, vakıf yönetimleri ile kahvehane sahiplerini mahkemeye taşıyan birçok davada karşı karşıya getirmişti.

⁵² USS, 220/350/351-1140.

⁵³ USS, 213/8-1080; 227/77-578.

⁵⁴ USS, 208/281-81.

⁵⁵ USS, 218/137-30.

⁵⁶ USS, 219/248/249-385.

⁵⁷ USS, 215/219/220/221/222-117.

⁵⁸ USS, 215/219/220/221/222-117.

⁵⁹ USS, 215/368-391.

⁶⁰ USS, 221/115-575.

⁶¹ USS, 226/220/221-465.

⁶² USS, 219/320/321-506.

⁶³ USS, 218/137-30.

⁶⁴ USS, 208/281-81.

⁶⁵ USS, 218/137-30.

⁶⁶ USS, 226/467-110.

⁶⁷ USS, 218/137-30.

⁶⁸ USS, 218/137-30.

⁶⁹ USS, 218/137-30.

⁷⁰ USS, 218/159/160-68; 218/253/254-256.

⁷¹ Tamar Der-Ohannessian, *Autobiography And Recollection Bedros Der Bedrossian Ourfatzi*, Ed. by Dr. Vahan Janhigian, Philadelphia 2005, s. 19; Asoğlu, *agt.* s. 39.

⁷² Urfa'nın Osmanlı dönemi meydanlar ve sokaklar için bkz. Abdullah Ekinci, "Osmanlı Urfası'nın "Amentüsü" Olan Mekânlar: Caddeler, Sokaklar, Tetirbeler, Kabaltılar, Madarlar ve Soluk Taşları", *Osmanlı Urfası 2*, Orient Basım Yayın, İstanbul, 2018, s. 9-55.

⁷³ Özkoçak, *agm.* s. 25.

⁷⁴ BOA, BEO: 1778/133301; 1778/133302, 1848/138577.

Taraflar umumiyetle kirâ anlaşmazlığı⁷⁵ arsa sorunu, inşaa masrafı⁷⁶ gibi konular üzerinden uyuşmazlığa düşüyorlardı. Zaman zaman fetvasına başvurulmak üzere müftüler, kirâ anlaşmazlıkları dolayısıyla⁷⁷ da evkaf muhasebecileri bu davalara dâhil olmuşlardı.⁷⁸ Narıncı Mahallesi'nde Hankâh-ı Kâdiriye Vakfına ait bir dükkân kahvehane olarak işletiliyordu.⁷⁹ Yine aynı mahallede Millet Kahvehanesi olarak kayıtlara geçen kahvehanenin yeri Kebir Kenîsâ Vakfına aitti.⁸⁰ Yeni Haffafhane'deki Çardak Kahvesi ise Rızvaniye Vakfının akarları arasındaydı.⁸¹ Samsad Kapısı civarında Abuzer'in Kahvesi,⁸² Bey Kapısı'nda Hacı Mahozâde Abeş Kahvehanesi⁸³ bilinen kahvehaneler arasındaydı. 1870'lerde mahallenin bir köşesindeki kahvehaneden ismini aldığı anlaşılan Yusuf Paşa Mahallesi'nin bir sokağı "kahve sokağı" olarak anılıyordu.⁸⁴ İki ciheti Sakıbiye Hânkâhı ile sınırlı bir kahvehane ekmekçi dükkânına tebdil edilmiş, senelik kirâsı 700 kuruşa Ekmekçi Kivork'a verilmişti.⁸⁵ Mızrakçı Bazarı'ndaki Köroğlu Kahvesi yine Osmanlı dönemi Urfa'nın meşhur kahvehaneleri arasındaydı. Müslüman, Ermeni, Süryani, Yahudi, tüccarlar burada bir araya gelir anlaşmalar, sözleşmeler yapılırdı.⁸⁶ Mahkemeönü Kahvehanesi,⁸⁷ Gümrük Hanı Kahvehanesi⁸⁸ aynı şekilde anlaşma, sözleşme, duyuru yapılan yerler arasındaydı. Cumhuriyet sonrası Vahab'ın Kahvehanesi (Radyolu Kahve) olarak anılan tarihi mekân ise Urfa'nın Sarayönü semtinde yer almaktaydı. 1880 yılında yapıldığı tahmin edilen bina 1960'lı yılların sonuna kadar yaşayabilmişti.⁸⁹

Kahvehane sadece çarşı-pazarın değil, mahalle dokusunun da ayrılmaz bir parçasıydı. Bulunduğu mahallenin belirli bir köşesini tanımlamak üzere Çardaklı Kahve Kabaltısı muhtemelen Osmanlı döneminde yapılmıştı.⁹⁰ Osmanlı'nın değişim süreci ve özellikle de mekânlarla ilgili olarak ilgi çeken asıl nokta; dönemin insanları arasında farklı bir kamusal tarihin inşa ediliyor olmasıydı.⁹¹ 1890 itibarıyla Esb Bazarı Mahallesi'nde sadece Ermeni milletine hizmet veren kahvehanenin⁹² varlığı bu dönüşümün simge mekânlarından biriydi. Ancak farklı aidiyetlere sahip şehir sakinleri arasındaki ilişkilerde tam bir ayrışma söz konusu değildi. Kınacı Pazarı'ndaki kahvehaneyi Mehmet Efendi ile Tütüncü Agobcan birlikte işletiyorlardı.⁹³ Aralarında Şair Kahveci Vehmi gibileri de bulunuyordu. Vehmi'nin toplamı 83 manzumeden ibaret olan *Divânçesi* baştanbaşa Şair Razi'yi hicivlerden meydana geliyordu.⁹⁴ Kahveci Recep ise şahitliğine itibar edilen biriydi ki birçok davada şahitler arasında yer almıştı.⁹⁵ İhlasiye mahalleli Kahveci Hacı Osman ise rızkını Kahire'de aramış, orada da vefat etmişti.⁹⁶ Kahveci

⁷⁵ USS, 225/13-13; 225/15-15.

⁷⁶ USS, 220/229-960.

⁷⁷ USS, 220/229-960

⁷⁸ USS, 225/8-5.

⁷⁹ USS, 208/213-952.

⁸⁰ USS, 219/10/11-45.

⁸¹ USS, 206/777-1.

⁸² USS, 219/112-176.

⁸³ USS, 218/26/27-681.

⁸⁴ USS, 214/122/250; Ekinci, s. 36.

⁸⁵ USS, 208/89-667.

⁸⁶ USS, 206/209-639; 213/178-150.

⁸⁷ USS, 222/142-339.

⁸⁸ USS, 213/18-1110.

⁸⁹ Kahvehanenin ismi 1938'den sonra sahibinin ismiyle, "Vahabın Kahvehanesi" diye tanınmış ve meşhur olmuştur. Vahab'ın Kahvehanesi faaliyette olduğu dönemde bir simge mekân olarak telâkki edilir; daha geniş bilgi için bkz. Sabri Kürkçüoğlu, "Urfa'da Kahvehane Kültürü", *Şurkav Dergisi*, S. 5, 2009, s. 53.

⁹⁰ Ekinci, s. 52.

⁹¹ Kerem Ünüvar, "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler", *Doğu Batı Dergisi*, s. 5, 1998-9, s. 206.

⁹² USS, 221/549/550-317.

⁹³ USS, 206/80-199.

⁹⁴ Ekrem Bektaş, *Urfa'da Divân Şâirleri*, Kriter Yayınları, İstanbul 2020, s. 239.

⁹⁵ USS, 205/112-250; 205/116-259; 205/119-265; 205/122-274;

⁹⁶ USS, 210/75-305.

Hasan (Çalışkan) (1895-1971) ise Kuva-yı Milliye emrinde Külaflı tepesinin alınmasında ve Şebeke çarpışmasında mücadele etmişti.⁹⁷

Ekseriyetle uğrak yerlerine yakın açılan kahvehaneler, adres tariflerinde belirli noktaları temsil ediyorlardı ki Bazar Câmii yakınındaki Hâcıkâmilzâde Hâcî Haşim Ağa'nın Kahvehanesi⁹⁸ böyle bir konumdaydı. Kahvenin güneyinde Demirci Agob'un dükkânı, doğu tarafında ise bir tahmishane yer almaktaydı.⁹⁹ II. Meşrutiyet (1908) sonrası yıllarda Urfa'dan geçtiği düşünülen seyyah E.B. Soane kaldığı odanın penceresinden gördüğü bu kahvehanelerden birini tasvir etmişti. Ermeni mahallesini seyreden bir kervansarayda oda tuttuğunu aktaran seyyah, kaldığı odanın penceresinden gördüğü kahvehaneyi ve etrafındaki insanlara dair gözlemlerini betimlemişti:

*"Kale hendeği kıyısı boyunca oturma sıraları konulmuş ve ağaçlarla hasır koronaklar güneş ışınlarını engelliyordu. Kahvehane ile kervansarayın duvarları arasında uzanan yol şeridi boyunca, şehrin mezatçıları her sabah bir avuç fişekten ata kadar akla gelebilecek her tür eşyayı satarak gösteri yapıyorlardı. Mezatçı gittikçe ve son teklifi bağırarak tekrar geçtiğinde kahvehanedeki müşteriler fiyat arttırımı yapıyorlardı. Çoğu durumda verdiği fiyat yüksek olunca, atı veya her ne olursa alıp sahibine geri veriyor ve ertesi sabah ederinin altında olacak hayvanı göstererek başka birşeyle devam ediyordu. İmparatorluğu diğer kentlerinde olduğu gibi kahvehane müdâvimlerinin onda dokuzu işi gücü olmayanlardan oluşuyordu."*¹⁰⁰

İngiliz casus Thomas Edward Lawrence da 1911 günlüğünde Urfa'daki bir kahvehaneden bahseder. Cadde üzerindeki bir kahvehanede gece yarısı ucuz bir tiyatro oynandığını (amatörce sergilenen bir oyun olmalı) ve bundan dolayı uyanık kaldığını aktarır.¹⁰¹ İngiliz ajanı, kadın arkeolog ve sanat tarihçisi Gertrude Bell de 1911 senesinin 18 Mayıs sabahı, Hasan Paşa Cami'nin bahçesinde akan suyu, balıkları seyredurur. Müftü ile karşılaşan ve ayaküstü sohbet eden arkeolog, Aynzeliha Gölü'nün yanındaki bir kahveye geçtikten sonra, sabahın sekizinde gördüklerini, havanın sıcaklığından nemine kadar not etmiştir.¹⁰² Mutasarrıf Edhem Paşa'nın bu göl ve çevresinde yaptırdığı düzenlemeleri ise Bedros Der Bedrossian aktarmaktadır:

*"Gölün her iki yakasında büyük ağaçlar mevcuttu. Alanı daha kullanışlı hale getirmek için Paşa ağaçları kestirmiş, gölün çevresindeki alanı üç metre genişliğinde düz taşlarla döşetmişti. Her iki tarafa bahçelerin yüksek duvarlarıyla şehrin bir ucundan göle doğru dar bir yol vardı. Paşa bu duvarları da yıktırmış ve geniş bir cadde yaptırmıştı. Daha sonra burayı Topal Hâcî diye genç bir Türk'e kiralamıştı. Topal Hâcî burada bir kahvehane için gerekli olan masalar, sandelyeler, tavla takımları, dama, oyun kartları, kahve, çay ve soğuk içeceklerle beraber gölde yüzmek için hususî kıyafetleri de ayarlayacaktı. Burası Ermeni mahallesine çok yakın olduğu için özellikle Ermeniler arasında çok popüler olmuştu. Yaz aylarında, gece dükkânlarını kapattıktan sonra, birçok kişi ağaçların altına oturmak ve serin ortamda dinlenmek için göle geliyordu. Kahve, çay ya da soğuk içecekler içip tavla oynadılar, nargile içtiler. Pazar günleri buraya yüzlerce kişi toplanıyordu. Genç ve yaşlı herkes gelirdi ve bazen oturacak sandalye bulunmazdı."*¹⁰³

Kahvehane ve müdâvimleri etrafında oluşan çevrede birçok konuya da vakıf olunuyordu. Sadrazam'dan Hâriciye Nâzırına, mutasarrıftan ordu mensuplarına, Alman Sefaretinin dâhil olduğu misyoner Franz Eckhart'a birkaç askerin saldırısı, bir açık hava kahvehanesi önünde gerçekleşmiş, kahvehane müdâvimleri de hadiseye şahit olmuşlardı. Bu küçük mesele yukarıdan

⁹⁷ Müslüm Akalın, Cihat Kürkçüoğlu, *Urfa Milli Mücadele Albümü*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Şanlıurfa 2018, s. 132.

⁹⁸ Hâcıkâmilzâde Hâcî Haşim Ağa'nın Gümrük Hânı civarında bir ekmek fırını da bulunmaktaydı. USS, 219/10/11-45.

⁹⁹ USS, 221/420-68.

¹⁰⁰ E.B. Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Yolculuk - Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Tarihsel Notlar*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s. 68-69.

¹⁰¹ Thomas Edward Lawrence, *Oriental Assembly*, Cromwell Press, Great Britain, 2005, s. 7.

¹⁰² Gertrude Bell Archive, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=991. (E.T. 20.10.2020).

¹⁰³ Ohannesian, *age*, s. 269-270.

aşağıya çok sayıda yöneticinin dâhil olduğu büyük bir krize dönüşmüştü. Olaya dair yazışmalar Kasım 1904'ten Ocak 1906'ya değin devam eden bir dizi vesikaya konu olmuştu.¹⁰⁴ Kahvehaneler, kendisinden beklenen sosyalleşme alanından daha fazlasıydı. Alan Mikhail'in yerinde ifadesiyle "karmaşık bir sosyal etkileşim alanı"ydı.¹⁰⁵ Müdavim profili değişti. Kahvehaneye hiçbir kısıtlama olmaksızın herkes girebiliyor, meclis üyeleri ile diğer kamu görevlileri aynı yerde kaynaşabiliyordu.¹⁰⁶ Demirci Pazarı'ndaki Hâcî İsa Kahvehanesi'nde Müslüm Efendi ile damadı arasında kızı için mehir sözleşmesi kahvehanedekilerin huzurunda yapılmıştı.¹⁰⁷ Kara Musa mahalleli Mehmed ile kardeşi Ahmet arasındaki hisse anlaşması Bey Kapısı Kahvehanesi'nde *mahzar-ı Müslimin* önünde gerçekleşmişti. Mahallenin imam, muhtar ve ihtiyarları tarafından, bozulan bir evlilik akdinin soruşturması için Arab Meydanı Kahvehanesi seçilmişti.¹⁰⁸ Tarafların kahvehaneleri seçiş nedenleri çoklu şahit sağlanmasına dönüktü. Müdavimler olası bir davada şahit olarak gösteriliyordu.¹⁰⁹ Bu durumda kahvedekiler vakalara veya duyurulara *mazhar-ı Müsliminde* vehayut *umûm huzurunda* şahit gösterilmiş oluyorlardı. Ancak her kahvehane müdavimi şahitlik vasfını sağlamayabiliyordu. Şahitlere itibar edilmeyiş, zâtın kahvehanelerde parayla tavla oynamasına, kumarbaz oluşuna, daima sarhoş gezmesine, insan ve hayvanlara şiddet uygulayışına bağlanmaktaydı.¹¹⁰ Birçok kişi kahvehanede kumar oynadığından dolayı eşinden ayrılmak zorunda kalmıştı.¹¹¹ 21 Ağustos 1892 tarihli bir mahkeme kaydı, kahvehanede kumar oynadığı için bir zabtiyenin eşinden ayrılmasını konu alıyordu:

Hekimdede Mahallesi sâkinlerinden Ayşe bint-i Kürkçü Ali ile Zabtiye Ömer bin Çubukçı Eyüb evliydi. Zaptiye Ömer kumar bağımlısıydı. Mahkeme tarihinden 10 ay öncesinde Hanönü'nde kayınpederi Kürkçü Ali'ye karşı; "eğer ben kumar oynar isem karım benden talak-ı selâse ile mutallaka olsun" diye söz vermişti. Ancak aradan 6 ay geçmeden Zabtiye Ömer Hüseyiniye Kahvehanesi'nde kumar oynarken görülmüştü. Hanımı Ayşe de kocasından boşanmış sayıldığı ileri sürerek babasının hanesine dönmüştü. Halin icab-ı şer'îsi için İbrahim bin Baba Abeş avukat tayin edilmiş ve mahkemeye başvurulmuştu. Zabtiye Ömer kumar oynadığı iddalarını reddetti. Avukattan şahitleri talep edildi. Şahitler arasında Zabtiye Ömer'in mesai arkadaşları da vardı. Zabtiye mülazımı İbrahim Efendi, Zabtiye Mehmed bin Kolcu 'Alo ve Zabtiye Şeyho bin Mustafa Ağa ve Mahmud bin Baba Kadir ve Hekimdede Mahallesi sabık muhtarı Mehmed bin Receb ve Zabtiye Ömer'in dayısı Mamo ve kız karındaşı Fatma ve dayısı zevcesi Elif kumar oynadığına şahitlik etmişlerdi. Şahitlerin ifadeleri alındıktan sonra Ayşe Hanım ile Zaptiye Ömer'in nikâhı sonlandırılmıştı.¹¹²

1914'te gaz (yağı) vergi müzayedesinin ertelenişinin belediye reisine tebliği, Mutasarrıf Mümtaz Bey'in görevlendirdiği bir belediye çavuşu ile kahvehanede umûm huzurunda yapılmıştı.¹¹³ Resmî duyuruların buralarda yapılması, kahvehane işlevselliğinin başka bir cihetiydi. Şehrin yerleşigi olmayan, bir vesile ile Urfa'dan geçenler için geçici konaklama yerleri olarak da kahvehaneler iş görüyordu. Musullu Abdülhafız Efendi Küprübaşı'ndaki Zülfo Kahvehanesi'nde misafir iken eceliyle vefat etmişti. Varisi bulunamayınca da tüm terekese devlet

¹⁰⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış – Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 297-299; Asoğlu, *agt*, s. 270-276.

¹⁰⁵ Alan Mikhail, "Gönül Arzu Ederki: Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Mekân ve Osmanlı Kahvehaneleri", *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 178.

¹⁰⁶ Özlem Çaykent, Derya Gürses Tarbuck, "Coffeehouse Sociability: Themes, Problems and Directions" *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLIX, 2017, s. 210.

¹⁰⁷ UŞS, 208/56-609.

¹⁰⁸ UŞS, 220/309-1089.

¹⁰⁹ UŞS, 208/222-972.

¹¹⁰ UŞS, 219-168/169-270; 221/ 140- 603.

¹¹¹ UŞS, 213/127/128-213; 215/108/109-601.

¹¹² UŞS, 222/127/128-213.

¹¹³ BOA, DH.İD: 40-2/41.

hazinesine devredilmişti.¹¹⁴ Bursalı Hâcî Ali Baba b. Ahmed Paşa da Debbağhane Mahallesi'ndeki Kumlu Hayat Kahvehanesi'nde misafir iken vefat etmiş, zahirde bir varisi bulunamamıştı. Fukara bir seyyah olarak kayıtlara geçen Hâcî Ali Baba Kadiriye tarikatındandı. Eşyaları arasında tespih, eski gömlek ve entari, sakal tarağı gibi eşyalarının yanı sıra sigara kutusu ve emziği de yer almıştı.¹¹⁵ Bu kahvehaneler sıradan şehir sâkinlerine hitap ediyordu. Ancak kumar oynanan kahvehaneler için belirli yerler seçiliyordu. Bey Kapısı'ndaki, Sarayönü'ndeki bazı kahvehaneler kumar için buluşma yerleriydi.¹¹⁶ Kumarbaz müdâvimler arasındaki uyuşmazlıklar ise güvenlikten yoksun, sura yakın ya da sur dışındaki yerlerde cinayetle sonuçlanabiliyordu.

1856 Mayıs'ında gece vakti şehirde bir kahveci öldürülmüş ve sur dibinde bir bahçenin kuyusuna atılmıştı. Cinayet, muhtemelen kumar sonrası yaşanan bir tartışmadan kaynaklanmıştı. Vakaya dair kaynak sayısı sınırlı olmasına rağmen kumar oynanan kahvehanelerin şehirdeki konumlanışından, sıradan bir kahvecinin hak arayışına tanık olunur. Konuyla ilişkili olmasa da bir cinayet vakasında mahallî bürokrasinin işleyişi, ikili ilişkilerin etkisi gözlenir. Ayrıca Islahat Fermanı sonrası konsolosların yerel idarecilerden yer yer talepleri olduğu anlaşılır. Maktûl, Kahveci Şerikli Abuzer'in oğlu Kahveci Mehmet'ti. Kendi emsalinde bir grup ile devamlı kumarda, ahlaksızlıkta, işrette ve süfehatta olan biriydi. Cinayetten iki ay önce, akşam ezanı vakti kahvehaneyi çırağına bırakmış ve Mustafa Ağa'nın kölesi Cerrah ile Harran Kapı'da kumar oynamaya gitmişti. Harran Kapı şehre giriş kapılarından biriydi ve kent çeperinin bir ucunda yer alıyordu. Her kahvehanede kumar oynatılmaz, kumar için belirli kahvehaneler seçilirdi.

Kumar sonrası Kahveci Mehmet gece yarısı öldürülmüş, Bey Kapısı yakınlarında hisara bitişik Abdülkadir'in bahçesindeki bir kuyuya bırakılmıştı. Ayne gece Cerrah ve Mollaoğlu Osman'ın hisardan dışarı, Bey Kapısına doğru gidişlerini gören şahitler vardı. Kahvecinin cesedi kayboluşundan elli üç gün sonra farkedilmişti. Bey Kapısı'ndaki kahvehanelere haber verilmiş, kandilini yakan herkes cesedin kuyudan çıkarılışına yardım etmişti. Ertesi gün şehir bir kahveci cinayetine uyanmış, cesedin Şerikli Abuzer'in oğlu Mehmet olduğu anlaşılmıştı. Kahveci Osman'ın şikâyetiyle Cerrah ile Mollaoğlu Osman iki gün kadar hapsedildi. Ancak Cerrah meclisten bazı zevatin izniyle çıkarılmıştı.¹¹⁷ Hadisenin yaşandığı sıralarda Mutasarrıf Ahmet Bican Paşa da Halep'teydi. Kahveci Osman'ın hak arayışı Urfa ve Halep'te bir sonuç vermedi. Ölümle tehdit edildi. Aslında Mustafa Ağa, meclis azasından Yusuf Paşa'nın taraftarlarından Mahmudoğlu Mahmud Ağa'nın biraderiydi. Kahveci Osman'ın, Halep valiliğine yaptığı şikâyet de geri çevrilince Urfa'daki İngiltere konsolosu Makdis Şuyu'a çıkmış olmalıydı ki konsolos cinayetin aydınlatılması için Ahmet Bican Paşa'dan ricacı olmuştu. Konsolosun bu dava ile ilgilenmesi için bir sebep bulunmuyor. Zirâ ne katil ne de maktûl bir gayrimüslimdi.¹¹⁸

Cinayetin önceden mi kurgulandığı yoksa kumardan kaynaklanan bir uyuşmazlıktan mı doğduğuna dair mevcut kaynak pek fazla ayrıntı sunmuyor. Maktûl Mehmet'in kendisi de kahveciydi ve kahvehanesi olmasına rağmen kumar oynamak için başka bir kahvehaneye gidiyordu. Ahalinin kahvehanelere karşı nazarı pek olumlu değildi, hususen kumar oynanan kahvehanelerin mevcudiyeti buradan ileri geliyor olmalıydı. Uluorta her kahvehanede kumar oynatılmıyor, bilhassa belirli kahvehaneler tercih ediliyordu.

Sonuç

Urfa sâkinleri kahve ile geç bir dönemde tanıştı. En azından XIX. yüzyıla değin her hanede tüketilmediği açıktır. Kahve kültürünün yerleşmesine mukabil kahvehane sayısındaki artış,

¹¹⁴ UŞS, 220/260-1000.

¹¹⁵ UŞS, 221/341-4.

¹¹⁶ BOA, MVL: 218/27-1-2; UŞS, 215/108-601.

¹¹⁷ BOA, MVL: 218/27-1.

¹¹⁸ BOA, MVL: 218/27-2.

imparatorluğun ictimai ve iktisadi dönüşümüne bağlı kentleşmenin de bir sonucuydu. Sayılarının artışıyla erkeklerin sosyalleşme alanı ev içinden ya da “selâmlıktan”, kahvehaneye doğru kaymaya başladı. Umumiyetle hane içinde geçirilen gece vakitleri, artış ve dönüşümüyle kahvehanelere taşındı. Buralar kahve, çay içmenin, tavla ve iskambil oynamanın ötesinde amatörce yapılan oyunların da Urfa’daki ilk adresleri oldu. Mekânın işlevselliği bununla da sınırlı kalmadı. Birçok olaya şahit oluşlarıyla müdavimler, uyuşmazlık ve anlaşmalarda üçüncü taraf sıfatıyla duruşmalarda vaka tanıkları olarak yer aldılar, davaların seyrine etki ettiler. Bu da onları kullanışlı hale getiriyordu.

Kahvehane ve etrafındaki dünya seyyahların dikkat kesildiği alanlar oldu. Çarşı-pazarın dışında, insan kalabalığının ve buna bağlı olarak farklı iletişim türlerinin gerçekleştiği bu yerler, seyyahların notlarına konu olmayı başardı. Kirâ gelirleri hayrî bir amaç için sarfedilmiş olsa da kahvehanelere gidiş, şahsın “tahsil ve terbiye” kazanımına aykırı tutumlar arasına yerleştirildi. Aslında sadece dinî gruplar değil, şehir yöneticileri de bu yerlere karşı pek iyimser olamadı. Hatta bu bakış, kahvehaneleri kumar oynan ve oynanmayan biçiminde, kendi içerisinde de bir bölünmeye sevk etmişti. Ermenilere mahsus kahvehanelerin mevcudiyeti ise entik ve dinsel kaygılara dayalı bir bölünmeye işaret etti. Kahvehane müdavimlerinin profili değişken olmuştu. Bu nedenle ailevi sorunlardan, ticarî ilişkilere, şehir idaresinden ülke yönetimine kadar, kahvehanelerde her nevi sohbete tanık olundu. Çoğunun bir vakfa gelir sağlayan işletmeler arasında yer alışı, kahvehaneleri şehrin iktisadi döngüsünün bir parçası haline getirdi. Kahvehaneler üzerinden yaşanan ihtilaflar, hem kişiler arası, hem de kurumsal açıdan mülkiyet ilişkilerine de etki etti. Kahvehane arsası, inşaatı, kirâsı üzerinden yaşanan anlaşmazlıklar, yer yer idarecilerin dâhil olduğu kamusal davalara dönüşebildi.

Kaynaklar

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri - Selim III (AE.SSLM.III) - 303/17744.

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO) - 1778/133301, 1778/133302, 1848/138577.

Dahiliye - İdare (DH.İD) - 40-2/41.

Maliye Nezâreti - Varidat Cizye Muhasebe Defteri (ML.VRD.CMH.d) - 3a, 7b, 8a, 25a, 28a.

Mevlis-i Vâlâ (MVL) – 218/27-1-2.

Urfa Şer’iyye Sicilleri

205/112-250, 116-259, 119-265, 122-274.

206/777-1, 209-639, 80-199.

208/56-609, 89-667, 105-699, 213-952, 222-972, 281-81.

210/75-305.

213/8-1080, 18-1110, 127/128-213, 178-150, 227/77-578.

214/122/250.

215/108/109-601, 219/220/221-117, 327-842, 368-391, 438/439/440-517.

218/26/27-681, 137-30, 159/160-68, 253/254-256.

219/10/11-45, 112-176, 168/169-270, 248/249-385, 320/321-506, 351/352-557.

220/229-960, 260-1000, 309-1089, 350/351-1140, 379-1169.

221/115-575, 140- 603, 341-4, 420-68, 435/437-106, 549/550-317.

222/127/128-213, 142-339, 200-336, 206-346,

225/8-5, 13-13, 15-15.

226/208-447, 220/221-465, 467-110.

227/47/48-524.

Halep Vilâyet Salnameleri

1285, 1306.

2. Araştırma-İnceleme Eserler

AÇIKGÖZ, Namık, *Kahvenâme - Klasik Türk Edebiyatında Kahve*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

AÇANAL, Hasan, *Urfa Tarihi (M.Ö 2000 – M.S 1400)*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 1997.

AKALIN, Müslüm - Cihat Kürkçüoğlu, *Urfa Milli Mücadele Albümü*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Şanlıurfa 2018.

ALBAYRAK, Nurettin, “Aşık”, *Diyanet İslâm Ansiklpedisi*, C. 3, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 547-549.

ASOĞLU, İsmail, *Birliktelikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler*, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 2019.

_____, “II. Abdülhamid Devrinde (1876-1909) Urfa’da Sosyo-Mekânsal Değişimler”, *Harran ve Çevresi - Tarih*, ed. Abdullah Ekinci, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 2019, s. 333-342.

BOSTAN, İdris, “Kahve”, *Diyanet İslâm Ansiklpedisi*, C. 24, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 202-205.

BEKTAŞ, Ekrem, *Urfa Divân Şâirleri*, Kriter Yayınları, İstanbul 2020.

BUCKINGHAM, James Silk, *Travels in Mesopotamia*, Printed by D. S. Maurice, London 1827.

CENGİZ, Osman, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları, Çivizâde - Ebussu’ûd - Birgivi, Ketebe Yayınları, İstanbul 2019.*

ÇAKSU, Ali, “On Sekizinci Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 151-173.

ÇAYKENT, Özlem - Derya Gürses Tarbuck, “Coffeehouse Sociability: Themes, Problems and Directions” *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLIX, 2017, s. 203-229.

DER-OHANNESIAN, Tamar, *Autobiography And Recollection Bedros Der Bedrossian Ourfatzi*, Ed. by Dr. Vahan Janhigian, Philadelphia 2005.

DÜZDAĞ, Ertuğrul, *Kanunî Devri Şeyhülislamı Ebussud Efendi Fetvaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

EKİNCİ, Abdullah, “Osmanlı Urfası’nın “Amentüsü” Olan Mekânlar: Caddeler, Sokaklar, Tetirbeler, Kabaltılar, Madarlar ve Soluk Taşları”, *Osmanlı Urfası 2*, Orient Basım Yayın, İstanbul, 2018, s. 9-55.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ’dan Yirminci Yüzyıla*, 6. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

- HOTTX, Ralph S., *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevi I*, İstanbul, 1866.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Aşık Edebiyatı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 550.-552.
- Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk Fî İhtiyârî'l-Ehakk*, Türkçeleştirenler: Orhan Şaik Gökyay / Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.
- KIESER, Hans Lukas, *İskalanmış Barış - Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- KOÇ, Yunus, "Osmanlı'da Kent İskânı ve Demografi (XV. ve XVIII. Yüzyıllar)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 161- 210.
- KÜRKÇÜOĞLU, Sabri, "Urfa'da Kahvehane Kültürü", *Şurkav Dergisi*, S. 5, 2009, s. 51-55.
- LAWRENCE, Thomas Edward, *Oriental Assembly*, Cromwll Press, Great Britain, 2005.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- MİKHAİL, Alan, "Gönül Arzu Ederki: Toplumsal Cinsiyet, Kentsel Mekân ve Osmanlı Kahvehaneleri", *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, Der. Dana Sajdi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 175-227.
- MILLS, Amy, *Hafızanın Sokakları İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.
- NİEBUHR, Carsten, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern II*, Copenhagen, Hamburg 1778.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Eşkinici Ocağı", *DİA*, C. 11, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 471-471.
- ÖZÇELİK, Sezayi, *XVII. Yüzyıl Sosyal Hayatı'nın Nâbî Divânı'na Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.
- ÖZEN, Şükrü "İbnü's-Şihne, Seriiyyüddin", *DİA*, C.21, TDV Yayınları, 2000, s. 225-227.
- ÖZKOÇAK, Selma Akyazıcı, "Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneler Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, 3. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 19-42.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 2. Baskı, Yargı Yayınevi, Ankara 2009.
- ELY, Banister Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Yolculuk - Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Tarihsel Notlar*, Çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007.
- TURAN, Ahmet Nezihi, "Şanlıurfa", *DİA*, C. 38, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 336-341.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Ayderûsiyye", *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, Ankara 1991, s. 234-234.
- ÜNER, Mehmet Emin, *Urfa Gümrük Defterleri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1148-1153/M. 1736-1741)*, Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, 2017.
- ÜNÜVAR, Kerem, "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler", *Doğu Batı Dergisi*, S. 5, 2004, s. 205-220.

YAŞAR, Ahmet, “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.6, 2005, s. 237-256.

_____, “Erken Modern İstanbul’da Kahvehane Yasaklamaları”, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Haz. Ahmet Yaşar, 3. Basım, Kitapyayınevi, İstanbul, 2018, s. 43-55.

_____, “Giriş: Geçmişini Arayan Osmanlı Kahvehanesi”, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, 3. Basım, Kitapyayınevi, İstanbul, 2018, s. 7-18.

3. İnternet

Getrude Bell Archive, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=991. (E.T. 20.10.2020).